

Op zoek naar dynamiek

P.A.G. van Bergeijk en R.C.G. Haffner*

De discussie over de Nederlandse groeidynamiek wordt gehandicapt door het ontbreken van een empirische basis. Zo geven tot nu toe gebruikte indicatoren als het spaaroverschot geen goed beeld van de werking van de Nederlandse goederenmarkten. In deze bijdrage wordt een alternatieve indicator gepresenteerd, de traagheidsratio, die zich toespitst op de invloed van bezettingsgraden op goederenprijzen. De zéér hoge waarde van deze ratio voor 17 van de 20 onderzochte sectoren lijkt het beeld van een achterblijvende marktdynamiek te bevestigen.

In beleidsdiscussies wordt gebrekkige marktwerking gezien als de bron van de, in termen van het inkomen per hoofd, tegenvallende prestaties van de Nederlandse economie. Gebrekkige marktwerking wordt ook in verband gebracht met de financieel-economische onevenwichtigheden van ons land, met name met het nationale spaaroverschot. De empirische onderbouwing van de centrale vooronderstellingen van deze analytische conclusies laat echter veel te wensen over. Onlangs hebben Garretsen, Hoogduin en Nevenzeel er in dit blad bovendien op gewezen dat het onder andere door Bovenberg en Kremers gelegde verband tussen lopende rekening en binnenlandse groeidynamiek niet opgaat¹. Zo komt Thirlwall in het Verenigd Koninkrijk met een vergelijkbare argumentatie tot de conclusie dat het Engelse tekort op de lopende rekening een indicator is voor achterblijvende aanbodprestaties².

De vasthoudendheid waarmee de indicatorwaarde van de lopende rekening wordt verdedigd, vertroebelt de discussie³. Er zijn immers vele uitstekende argumenten te vinden die de economische logica geen geweld aandoen, maar wel het belang aantonen van beleid dat is gericht op het bereiken van een grotere flexibiliteit van de arbeids- en goederenmarkten in Nederland⁴. In feite zijn er slechts weinigen in het Haagse die deze beleidsaanbevelingen niet reeds op eigen merites onderkennen.

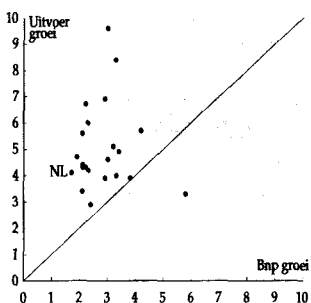
In dit artikel wordt een instrumentarium geschetst waarmee de diagnose van achterblijvende marktwerking op macro- en mesoniveau kan worden gesteld. Bij beleidswijzigingen die onder andere gericht zijn op het bereiken van meer economische dynamiek, zoals de wijzigingen in de mededingingswetgeving die dit jaar hun beslag krijgen, is er immers behoefte aan zinvolle indicatoren om prioriteiten in het beleid te kunnen stellen of een

evaluatie van genomen of overwogen stappen mogelijk te maken. Reden te over dus om eens te pogen het abstracte begrip 'dynamiek' empirisch handen en voeten te geven.

Macrodynamiek

Een eerste vraag is of het Nederlandse groeipatroon te sterk afhankelijk is geweest van de groei van de op de export gerichte sectoren, zoals bij voorbeeld Kremers suggereert in zijn werkprogramma voor een sterkere binnenlandse groeidynamiek. Handelscreatie in het kader van de liberalisatie van de wereldhandel en voor Nederland met name door de voltooiing van de interne markt hebben geleid tot toeneemende internationale verwevenheid⁵. In feite is voor alle OESO-landen (uitgezonderd Canada) in de periode 1977-1989 de uitvoer sneller gestegen dan het bruto nationaal product, zie figuur 1. Hierdoor

Figuur 1. Gemiddelde reële groei export en bnp voor de OESO-landen, 1977-1989, in %

* De schrijvers zijn verbonden aan de Directie Algemene Economische Politiek van het Ministerie van Economische Zaken. Zij danken Harry Garretsen, Lex Hoogduin, Jarig van Sinderen, Roy Thurik en Ed Westerhout voor nuttig commentaar. Het artikel is op persoonlijke titel geschreven.

1. H. Garretsen, L.H. Hoogduin en D.H. Nevenzeel, Nogmaals het nationale spaaroverschot, *ESB*, 25 november 1992, blz. 1148-1149; A.L. Bovenberg, Overvloed en onbehagen, *ESB*, 6 februari 1991, blz. 144-148; J.J.M. Kremers, Naar een sterkere binnenlandse groeidynamiek, *ESB*, 11 december 1991, blz. 1228-1232.

2. T. Thirlwall, The balance of payments and economic performance, *National Westminster Bank Quarterly Review*, mei 1992, blz. 2-11.

3. A.L. Bovenberg en J.J.M. Kremers, Naschrift, *ESB*, 25 november 1992, blz. 1149-1151.

4. Er zijn overigens ook als alle markten volledig flexibel zijn microgronden te over voor een overschot op de lopende rekening, zeker voor een kleine open economie. Het is in dit verband opmerkelijk dat nergens in de discussie het begrip 'tijdvoorkeur' valt (vergelijk ook H.P. van Dalen, Sparen we te veel, *ESB*, 16 december 1992, blz. 1212-1216).

5. P.A.G. van Bergeijk, J. van Sinderen en E.W.M.T. Westerhout, *Anticiperen en reageren op de Europese uitdaging*, Groningen, 1992, blz. 26-27 en 52-57.

neemt het aandeel van de binnenlandse sector in alle OESO-landen af. Om deze redenen zijn noch de ontwikkeling van de export ten opzichte van het bnp noch het aandeel van de internationale sector in de economie als geheel bruikbare indicatoren wanneer het gaat om het bepalen van de binnenlandse dynamiek.

De vraag naar dynamiek is in een markteconomie in essentie vooral een vraag naar de snelheid waarmee markten ruimen. Natuurlijk zijn ook andere factoren belangrijk, zoals de bereidheid risico te nemen of de snelheid van de ontwikkeling en toepassing van nieuwe technologieën. Ook hierbij speelt het tempo waarin ondernemers zich aan voortdurend wijzigende omstandigheden aanpassen immers een belangrijke rol. Soms werken markten echter niet en dan kunnen onevenwichtigheden op markten langdurige fenomenen worden. Het verschijnsel van hysteresis of te wel padafhankelijkheid treedt op. Vraag en aanbod passen zich dan niet via de werking van het prijsmechanisme simultaan aan elkaar aan, hetzij omdat het prijsmechanisme niet werkt, hetzij omdat vraag en aanbod in relatief sterkere mate worden beïnvloed door niet-prijsfactoren.

Op de arbeidsmarkt kan padafhankelijkheid veroorzaakt worden door starre lonen en onvoldoende toetreding (bij voorbeeld omdat het menselijk kapitaal van langdurig werklozen telooft of omdat recente werkervaring noodzakelijk is voor succesvolle werkvererving). Op de goederenmarkt wordt padafhankelijkheid mede veroorzaakt door het lange-termijnkarakter van veel investeringsbeslissingen, waardoor het aanbod onvoldoende snel kan inspelen op prijsveranderingen. Daarnaast zijn prijsstarheid en onvoldoende toetreding, kortom onvoldoende concurrentiedruk, belangrijke factoren⁶.

Kuipers onderzoekt de marktwerking in een macrokader door na te gaan in hoeverre de bestaande over- of onderbezetting van de productiecapaciteit de goederenprijzen beïnvloedt⁷. Hiertoe definieert hij een kengetal voor de padafhankelijkheid op de goederenmarkt. Voor de goederenmarkt wordt dit kengetal aan de hand van geschatte prijsvergelijkingen bepaald. Daarin zijn als verklaarde variabelen opgenomen de mutatie in de goederenprijzen en als verklarende variabelen de kosten per eenheid produkt, de capaciteitsbenutting q en de verandering van die capaciteitsbenutting Δq . Het kengetal is een quotiënt, met in de teller de geschatte coëfficiënt van de verandering en in de noemer de som van de geschatte coëfficiënten van de verandering en van het niveau. We zullen dit de traagheidsratio noemen.

$$\text{Traagheidsratio} = \frac{\text{coëf.}[\Delta q]}{\text{coëf.}[q] + \text{coëf.}[\Delta q]} \cdot 100\%$$

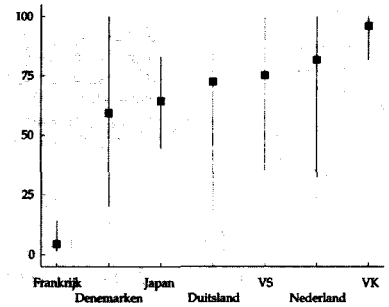
De traagheidsratio ligt in principe tussen nul en honderd procent. De verwachte tekens zijn immers positief, aangezien de prijsstijging hoger zal zijn naarmate de bezettingsgraad toeneemt. In het theoretische geval dat het niveau van de bezettingsgraad in het geheel geen invloed heeft op de prijzen, is de traagheidsratio honderd procent. In dat geval zullen noch een overcapaciteit noch een ondercapaciteit prijsda-

lingen respectievelijk prijsstijgingen induceren en kan de padafhankelijkheid dus in principe volkomen worden. In feite ontbreekt dan een traditioneel terugkoppelingseffect van het marktmechanisme. Bij grote marktdynamiek reageren goederenprijzen daarentegen snel op het niveau van de productiecapaciteit (en daarmee van onder- of overbezetting), zodat de padafhankelijkheid laag is en de traagheidsratio gering.

Prijsaanpassingen blijken in ons land gedurende de jaren zeventig en tachtig gezien de hoge padafhankelijkheid op de goederenmarkt traag te verlopen: Kuipers vindt een traagheidsratio van 95% voor deze periode.

In figuur 2 presenteren we uitkomsten van met behulp van kwartaalcijfers geactualiseerde berekeningen van dit kengetal voor de Amerikaanse, Deense, Duitse, Engelse, Franse, Japanse en Nederlandse economieën in de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig. De berekeningen zijn vanzelfsprekend slechts indicatief. Gezien de vaak nog onbevredigende onnauwkeurigheidsmarges alsmede de internationale conceptuele en methodologische verschillen in de constructie van indices voor onder andere de capaciteitsbenutting, is het moeilijk verantwoorde uitspraken te doen over de precieze mate van macrodynamiek in de bestudeerde landen⁸.

Ondanks deze bedenkingen suggereren de punt-schattingen in onze berekeningen dat er in Nederland aan de marktdynamiek wel het een en ander kan worden verbeterd. Deze lijkt immers in ieder geval duidelijk ten achter te blijven bij die van Frankrijk. Onze uitkomst voor Nederland is door verschillen in bronnen en periodiciteit niet goed vergelijkbaar met de bevindingen van Kuipers, maar de ruim tien procentpunt geringere traagheidsratio die wij vinden kan een aanwijzing zijn dat de marktdynamiek sinds de jaren zeventig reeds iets is verbeterd. Desondanks lijkt voor ons land de conclusie gerechtvaardigd dat de goederenprijzen slechts met relatief (grote) vertraging reageren op variaties in de productiecapaciteit.

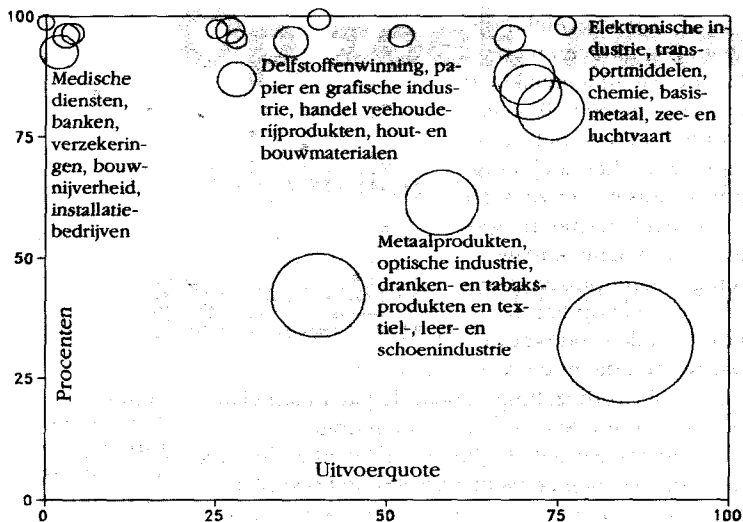

Figuur 2. Traagheidsratio's en onnauwkeurigheidsmarges voor 7 OESO-landen in de jaren tachtig

6. A.M. Okun, *Prices and quantities. A macro-economic analysis*, Oxford, 1981.

7. S.K. Kuipers, *Marktwerking en werkloosheid in Nederland in de jaren dertig en tachtig*, Amsterdam, 1991, in het bijzonder blz. 83-84. Zie H.W. de Jong, *Dynamische markttheorie*, Leiden, 1989, blz. 22-26 voor enige alternatieve indicatoren. Daar waar gesproken wordt van de goederenmarkt, gaat het ook om diensten.

8. De weergegeven onzekerheidsmarges zijn met name groot doordat de fouten elkaar bij een deling kunnen versterken. D. Encaoua, *Price dynamics and industrial structure*, OECD Working Papers 10, Parijs, 1983, komt evenwel met een andere methodiek tot een vergelijkbare rangorde voor de flexibiliteit van de goederenmarkt. Hierbij komen Zweden en Japan op de eerste plaats, nemen de Verenigde Staten en Canada een middenpositie in en treedt de inflexibiliteit het duidelijkst op in het Verenigd Koninkrijk. Dit versterkt het vertrouwen in onze bevindingen.

Figuur 3. Traagheidsratio's, uitvoerquoten en onnauwkeurigheidsmarges voor 20 Nederlandse sectoren, 1971-1992

Ten slotte laat figuur 2 nog eens zien dat de lopende rekening als indicator van groeidynamiek ongeschikt is, getuige de posities die overschotlanden als Japan, Duitsland en Nederland (in deze periode ieder gemiddeld ruim twee procent van het bnp) qua groeidynamiek innemen tussen de tekortlanden Frankrijk (-0,6%), Denemarken (-3,1%), de Verenigde Staten (-1,8%) en het Verenigd Koninkrijk, dat gemiddeld slechts een marginaal tekort op de lopende rekening heeft, maar sinds 1986 fors in het rood staat.

Mesodynamiek

Nederlandse economen schenken in vergelijking met hun collegae in andere Europese landen relatief weinig aandacht aan het functioneren van markten⁹. Economen geloven dat de onzichtbare hand dit proces stuwt en wellicht is dit een reden voor bij voorbeeld de in het verleden opmerkelijk geringe aandacht voor mededinging in ons land¹⁰. De leemte in het empirische toegepaste onderzoek is op de keper beschouwd de enige traditie die Nederland ter zake van het onderzoek naar de werking van goederenmarkten heeft.

Wie iets wil zeggen over de economische dynamiek van Nederland zal al snel naar het mesoniveau van bedrijfstak en branche moeten afdalen¹¹. In figuur 3 illustreren we de dynamiek op mesoniveau wederom aan de hand van traagheidsratio's; ditmaal voor een twintigtal sectoren¹². Het oppervlak van de bollen geeft in deze figuur de mate van onnauwkeurigheid van onze schatting van de traagheidsratio weer: hoe kleiner de bol des te nauwkeuriger dit kengetal bepaald kon worden. Horizontaal is de uitvoerquote uitgezet en verticaal de mate van afhankelijkheid, zoals bepaald met de traagheidsratio's.

In de linkerbovenhoek vinden we een cluster van afgeschermd, starre sectoren. Het gaat hierbij om de dienstverlening (onder andere het bankwezen waar de concentratie in de onderzoeksperiode enorm is toegenomen) en de, hevig gekartelliseerde, bouwnijverheid. Rechtsboven bevindt zich een cluster sterk internationaal georiënteerde sectoren, zoals de elektrotechniek, de transportmiddelenindustrie,

de luchtvaart en de procesindustrie. Ook hier is de afhankelijkheid hoog, maar speelt de omstandigheid dat de ontwikkelingen op de wereldmarkt en de dollarkoers in de beslissingen van de desbetreffende sectoren vaak belangrijker zijn dan de binnenlandse afzetperspectieven. Hierdoor zal ons binnenlandse prijspeil wellicht minder worden bepaald door de bezettingsgraad dan het prijspeil van andere landen.

Ten slotte toont figuur 3 dat het onderscheid tussen de binnenlandse en de buitenlandse sectoren dat veel gemaakt wordt in de analyses van de Nederlandse dynamiek onbevredigend is. In feite is de afhankelijkheid (traagheidsratio) onafhankelijk van de internationale gerichtheid (uitvoerquote) van de betreffende sector met uitzondering van de drie sectoren in de rechterbenedenhoek. Bij deze uitzonderingen gaat het echter om relatief vage metingen.

Buitenlandse concurrentie

Het belang van buitenlandse concurrentie komt ook aan de orde in onderzoek dat in de traditie van de industriële organisatie de aandacht richt op de snelheid waarmee winsten of prijzen zich in het concurrentieproces naar een concurrerend niveau bewegen. Dit soort onderzoek is relevant voor ons spuurwerk gericht op dynamiek, want minder mededinging betekent dat gevestigde bedrijven relatief hoge winstmarges kunnen berekenen. De gevolgen zijn te hoge prijzen (dus: misallocatie en lagere groei) en slechtere en ongelijkere kansen voor kleine en startende ondernemingen. Internationaal vergelijkende onderzoeken waarin Nederland betrokken is zijn uiterst schaars en de gegevens hebben veelal betrekking op de jaren zeventig. Desondanks is een aantal bevindingen nog steeds instructief voor de actuele discussie.

Yamawaki, Sleuwagen en Weiss hebben de invloed onderzocht van de vorming van de EG op marktstructuur en concurrentie in 47 bedrijfstakken in 1963 en 1978 in Duitsland, Frankrijk, Italië, België en Nederland¹³. Hun studie toont aan dat prijswijzigingen in Europa en met name in België en Neder-

9. Kuipers, op. cit., blz. 8. Men vergelijke bij voorbeeld de bespreking van Belgisch onderzoek ter zake in P. de Wolf, *Marktconcentratie en de gevolgen voor winstgevendheid en prijzen*, Delft, 1987, in het bijzonder blz. 85-100.

10. D. Levi, The speed of the invisible hand, *International Journal of Industrial Organization*, 1987, blz. 79-92.

11. Zie bij voorbeeld J. van Sinderen en P.A.G. van Berg-eijk, *De dynamiek van Europese integratie: sectoren, branches en bedrijven*, in: J.J.M. Kremers (red.), *Vooruitkijken naar Europa*, Academic Service, 1993 (te verschijnen).

12. De schattingen zijn uitgevoerd op het bedrijfstakkenbestand van het CPB. De bezettingsgraden zijn geconstrueerd uit gegevens voor de toegevoegde waarde op sector-niveau. Zie hiertoe bij voorbeeld A. Kusters, D. Lumer en J. Verbruggen, *De constructie van bezettingsgraad- en productiecapaciteitsreeksen per sector*, Werkgroep multi-sectormodellen, Onderzoeksmemorandum 1, Den Haag, april 1986.

13. H. Yamawaki, L. Sleuwagen en L.W. Weiss, Industry competition and the formation of the European common market, in: L.W. Weiss (red.), *Concentration and price*, Cambridge (Mass.), 1989, blz. 112-143.

land uiteindelijk voor een belangrijk deel door gedragingen en omstandigheden van Duitse bedrijven worden bepaald. Bedrijven in Nederland en België blijken mede door de geringere ondernemingsomvang grosso modo prijsnemers te zijn. Het onderzoek van Pagoulatos en Sorensen naar bruto-winstmarges van 38 bedrijfstakken in 1965 en dezelfde groep van vijf landen biedt aanwijzingen voor het overheersende belang van buitenlandse factoren (invoerconcurrentie, uitvoermogelijkheden en de activiteiten van multinationale ondernemingen) voor de hoogte van de bruto-winstmarges in de Benelux¹⁴.

Door Prince en Thurik is de actualiteit van dit belang voor wat betreft de invoerconcurrentie onlangs nog eens bevestigd in een onderzoek naar 66 Nederlandse bedrijfstakken voor de periode 1974-1986¹⁵. Nederlandse ondernemingen opereren van oudsher op een open markt die wordt gekenmerkt door internationale concurrentie en relatief geringe toetredingsbarrières voor buitenlandse bedrijven¹⁶. Daarom zegt bij voorbeeld de relatief hoge padafhankelijkheid van de Nederlandse economie niet alles. De conclusie is dat in de kleine open Nederlandse economie niet slechts naar collusie en concentratie op de binnenlandse markt gekeken moet worden wanneer het gaat om de economische dynamiek.

Dynamiek en beleid

Goede (binnenlandse) marktwerking is juist ten behoeve van onze internationale concurrentiekracht van belang¹⁷. Dit is niet slechts een algemeen geaccepteerd uitgangspunt van het beleid; empirisch onderzoek wijst ook in deze richting. De macro- en meso-economische aanpassingssnelheid van een economie (dat wil zeggen de flexibiliteit van het aanbodgedrag) blijken bij voorbeeld in het onderzoek van Brakman, Gigengack en Jepma belangrijke determinanten te zijn van internationale marktwinst in Duitsland, Frankrijk, België/Luxemburg en Nederland¹⁸. Verbetering van de marktwerking zal daarom tevens tot sterkere uitvoergroei leiden en daarmee ceteris paribus tot een groter saldo op de lopende rekening. Zo kunnen, indien men de verkeerde indicatoren hanteert, verbeteringen van de marktwerking de indruk wekken van een relatief achterblijvende binnenlandse groeidynamiek. In feite is de onderverdeling in een binnenlandse en buitenlandse sector al met al weinig verhelderend voor de analyse van de groeidynamiek in een kleine open economie.

We hebben in dit artikel een alternatieve maatstaf toegepast voor het meten van de marktwerking in ons land op macro- en meso-economisch niveau door naar de padafhankelijkheid op de goederenmarkt te kijken. Uit een vergelijking van ons land met een zestal industrielanden over de afgelopen tien jaar blijkt dat de marktdynamiek in Nederland achterblijft, al moet daarbij wel worden aangetekend dat deze conclusie in het licht van de onnauwkeurigheidsmarges en verschillen in definities slechts onder zeker voorbehoud kan worden getrokken. De analyse op mesoniveau toont aan dat het merendeel van de Nederlandse sectoren een nogal grote traagheidsratio kent. Deze hoge padafhankelijkheid zou

deels een gevolg kunnen zijn van het feit dat Nederlandse ondernemingen nogal sterk op het buitenland gericht zijn en mede daardoor vaak eerder als prijsnemers dan als met marktmacht beklede prijszetters moeten worden geassocieerd. Onze bevinding kan er, eerlijkheidshalve, ook op duiden dat voor internationaal opererende bedrijven de capaciteitsbezetting veel minder relevant is voor de prijsvorming dan de evolutie van de prijzen op de wereldmarkt. In dat geval is onze veelbelovende padafhankelijk-

14. E. Pagoulatos en R. Sorensen, Foreign trade, concentration and profitability in open economies, *European Economic Review*, 1976, blz. 255-267.

15. Y.M. Prince en A.R. Thurik, Price-cost margins in Dutch manufacturing, *De Economist*, 1992, blz. 310-335. De Wolf, op.cit., blz. 125 e.v. vindt de invloed van de concurrerende invoer niet terug op het niveau van de bedrijfstakken, maar wel in zijn analyse van bedrijfsgroepen. Dit pleit voor een sterk gededaggeerde analyse.

16. P.H.A.M. Verhaegen, Nederland: kartelparadijs of concurrerende regio?, *ESB*, 23 september 1992, blz. 913-915

17. *Economie met open grenzen*, Tweede Kamer, 1990-1991, 21 760, nrs. 1-2, *Vervolgrapportage economie met open grenzen*, Tweede Kamer, 1991-1992, 21 760, nr. 6 en Y.C.M.T. van Rooy, Het einde van het kartelparadijs, *ESB*, 23 september 1992, blz. 908-912.

18. S. Brakman, R. Gigengack en C.J. Jepma, The speed of adjustment as a measure for competitiveness, *Empirica* (Austrian Economic Papers), 1988, blz. 161-178.

heidsindicator minder geschikt om de dynamiek in open sectoren te meten. Overigens kan dit slechts blijken uit een internationaal vergelijkend onderzoek op sectorniveau, maar zo'n groots opgezet onderzoek valt duidelijk buiten het bestek van de analyse in dit artikel.

Een andere richting voor nader onderzoek betreft de analyse van andere mogelijke indicatoren, zoals sectorgegevens over aantallen toe- en uittrekders of concentratiegraden in samenhang met deze problematiek.

De gemeten verschillen in de mate van padafhankelijkheid op de goederenmarkt kunnen bovendien niet uitsluitend tot internationale verschillen in binnenlandse marktwerking worden herleid. Met name bij vergelijkingen tussen landen kunnen verschillen in economische politiek en stabiliteit een belangrijke verklaring zijn voor het waargenomen patroon. Moderne investeringstheorieën wijzen immers op de mogelijkheid dat bij onomkeerbare beslissingen onder onzekerheid schemerzones bestaan waarin beslissingen worden uitgesteld om met behulp van additionele informatie de onzekerheid te kunnen reduceren¹⁹. Bij de investeringsbeslissingen leidt dit tot padafhankelijkheid, omdat de capaciteit dan soms gedurende langere tijd noch door investeren noch door desinvesteringen wordt aangepast.

De overheid zal via haar macro-economische beleid, haar industriepolitiek en haar mededingingsbeleid onzekerheid moeten wegnemen om zodoende deze bron van padafhankelijkheid terug te dringen. Pindyck meent zelfs dat de voorspelbaarheid en de geloofwaardigheid van het macrobeleid uiteindelijk de overheersende factoren zijn die de investeringsdynamiek bepalen²⁰.

Tot slot

In dit artikel hebben we het gebrek aan dynamiek op de Nederlandse goederenmarkt centraal gesteld en daarom niet gekeken naar het gebrek aan dynamiek dat het gevolg is van verstoringen op de arbeidsmarkt. Deze keuze wordt slechts ingegeven door de wens te voorzien in een thans ontbrekend actueel empirisch inzicht in het functioneren van onze goederenmarkten. In een aantal sterk van concurrentie afgeschermden sectoren blijkt de dynamiek zeer sterk achter te blijven. Het gaat hierbij om sectoren die traditioneel het sterkst gereguleerd en/of gekartelliseerd zijn (bij voorbeeld de bouwmarkt en de telecommunicatie). Een belangrijke conclusie van ons onderzoek is dan ook dat een substantiële beleidsinspanning nodig is om deze markten, die in het verleden met concurrentie beperkende regels of afspraken zijn dichtgeslibd, weer nieuwe dynamiek in te blazen.

De uitkomsten van ons artikel geven evenwel niet aan dat de naar gebruikelijke internationale maatstaven starre Nederlandse goederenmarkten voor de toekomst grotere financieel-economische problemen zouden opleveren voor ons land dan de inflexibiliteit van de arbeidsmarkt. Integendeel, daar waar in het kader van de voltooiing van de interne markt zowel toenemende grensoverschrijdende con-

currentie als een nieuw mededingingsregime meer dynamiek op de nationale goederenmarkten zullen afdwingen, lijken urgente beleidsuitdagingen thans vooral te liggen in het aanpakken van de arbeidsmarktproblematiek²¹. Starheid van het arbeidsaanbod en een onvoldoende aansluiting van dat aanbod op de arbeidsvraag resulteren immers in de hoge inactiviteit die uiteindelijk de belangrijkste determinant is van de financieel-economische onevenwichtigheid van Nederland.

Peter van Bergeijk
Robert Haffner

---

19. A. Dixit, Investment and hysteresis, *Journal of Economic Perspectives*, 1992, nr. 1, blz. 107-132 en B.J. Spencer en A.J. Brander, Pre-commitment and flexibility. Applications to oligopoly theory, *European Economic Review*, 1992, blz. 1601-1626.